

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політології

**“ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ У
ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ
(НА ПРИКЛАДІ ЛИТВИ, ЛАТВІЇ, ЕСТОНІЇ)”**

Кваліфікаційна робота за спеціальністю 052 “Політологія”
освітнього рівня “бакалавр”

Студентки 4 курсу
Спеціальності 052 “Політологія”
СКЛЯР Юлії Михайлівни
IV курс, II група

Науковий керівник:
Кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
КАРАЩУК Микола Григорович
підпис: _____

Рекомендовано до захисту:
Завідувач кафедри:
_____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ	5
РОЗДІЛ II. ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ ЛИТВИ, ЛАТВІЇ, ЕСТОНІЇ.....	18
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ.....	31
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСО ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46

ВСТУП

Актуальність. Аналіз фундаментальних принципів організації та впорядкування суспільного та політичного життя, механізмів формування структури державного управління, принципів та засобів функціонування державної влади, її взаємовідносин з громадянським суспільством неминуче приводить до такої категорії як “політичний режим”.

Тема політичних режимів є актуальною для сучасних дослідників політичних процесів та основою для пізнання суті державної влади і характеру суспільно-політичних устроїв у державних утвореннях. До сьогодні не вщухають наукові дискусії, щодо визначення цього терміну, але однозначно можна сказати, що така науково-політична категорія є загально визнаною і її значення для політичної науки важко переоцінити.

Дана робота покликана дослідити сутність політичних режимів, їх характерні ознаки, умови та принципи існування, передумови становлення, типологію, особливості трансформації та функціонування політичних режимів в пострадянських державах на прикладі Прибалтійських країн та України, а також охарактеризувати поняття “демократичний транзит” – процес демократизації суспільств на колишньому радянському просторі.

В умовах системної кризи базових інституцій сучасного українського суспільства, визначення характерних ознак та особливостей існуючого політичного режиму в Україні видається корисним не тільки з точки зору типологізації політичного режиму та констатації його характеру, а й може стати відправною точкою для моделювання шляхів подальших його трансформацій у політичний режим більш справедливий та сприятливий для суспільного розвитку.

Мета дипломної роботи – дослідити сутність, основні ознаки та типологію політичних режимів, розглянути основні етапи становлення сучасних політичних режимів країн Балтії та України.

Основні завдання дипломної роботи: узагальнити теоретичні засади дослідження політичних режимів; визначити особливості трансформаційних

процесів пострадянських країн Балтії; виокремити та проаналізувати характерні ознаки політичного режиму в сучасній Україні.

Об’єкт дослідження: політичний режим, як якісна характеристика політичної системи.

Предметом дослідження є сутність, структура та типологія політичних режимів.

Методи дослідження. У ході роботи були використані загальні методи наукового пізнання, систематичний підхід, метод наукової абстракції – для дослідження поняття, ознак та принципів функціонування політичних режимів; методи нормативного аналізу співвідношення різних типів політичних режимів; метод систематичності був використаний для охарактеризування передумов та визначення основних ознак політичного режиму у сучасній Україні.

Теоретичну і методологічну основу роботи складають наукові принципи новітньої, правової, соціологічної, філософської та політологічної теорії, концепції сьогоденного політичного розвитку, теоретичні висновки й узагальнення зарубіжних та вітчизняних вчених, які містяться в монографічній, періодичній та спеціальній літературі.

Структуру кваліфікаційної роботи складають вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, що містить 45 найменувань. У першому розділі роботи розглянуто історично-концептуальний генезис поняття “політичний режим”, теоретичні засади його вивчення та описана його типологізація. Другий розділ присвячений особливостям трансформації політичних режимів у пострадянських країнах Балтії. Третій розділ розкриває характеризуючі ознаки політичного режиму в сучасній Україні та визначає ймовірні напрямки подальшої суспільно-політичної трансформації.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Перш ніж приступити до дослідження ознак політичного режиму як суспільно-політичного явища, сукупності певних принципів організації суспільно-політичного життя, механізмів формування, функціонування та реалізації державної влади, певної конфігурації владних та державних структур, сукупності методів та засобів володарювання, треба звернутись до накопичених у політичній науці знань, які описують та дають визначення такому терміну як “політичний режим”.

Незважаючи на те, що політичний режим у сучасній науці досліджується в рамках макрополітичного аналізу, появи цієї категорії у середині ХХ ст. передували філософські роздуми, і саме філософам ця категорія завдячує своїй появі. Саме філософи протягом віків сприяли появі та розвитку загальної теорії політичних режимів, яка стала результатом накопичення філософських поглядів та ідей, деякі з яких і до сьогодні є непорушними та загальноновизнаними.

Усвідомлюючи, що державне правління у різних державах відрізняється за змістом та характером, є унікальним та індивідуальним для кожної країни та навіть змінюється в межах країни протягом історичного розвитку – віками вчені, філософи, мислителі прямо чи опосередковано намагалися вивчити та описати форму, спосіб, характер, елементи, методи та засоби реалізації політичної влади, “намацували” та своїми роздумами та ідеями готували появу у науці такої категорії, яку було згодом визначено як “політичний режим”.

Політичний режим походить від французького слова “regime” – управління, керівництво. Хоча цей термін закріпився у політичній науці відносно недавно – у першій половині минулого століття, перші спроби класифікації політичних режимів були здійснені ще у античні часи.

Платон (між 429 та 427 рр. до н. е.- 347 р. до н. е.), спираючись на аналіз політичних форм, тобто державних устроїв, визначив надзвичайно важливим

фактором політичного режиму кількість правителів. Таким чином було виведено такі режими: монархія або монархія, полікратія – правління кількох або багатьох та владу більшості або всіх – демократію. Платон формує власну, подвійну, класифікацію політичних форм, оцінюючи їх як за кількісними так і за якісними критеріями. Платон розділяє монархію та тиранію і виокремлює аристократію (правління кращих), яку вважав найдосконалішою формою правління. Найгіршою формою правління Платон називає тимократію, владу гірших, тих, хто роблять гроші та найбільше їх цінують, а найменше цінують чесноти. Він визначив п'ять видів демократії, але одночасно і піддав демократію жорсткій критиці, оскільки, на його думку, демос (народ) взагалі не може добре правити, а тим більше добре правити не можуть “усі”. Платон сформулював свою класифікацію політичних моделей, що стало започаткуванням політичної науки.

Аристократію, як найкращий вид правління, Платон бачить у двох видах – як монархію, владу однієї “кращої” особи або особи, яка виділяється за своїми якостями над іншими “кращими”, та, власне, безпосередню аристократію, як владу кількох “кращих”. Далі Платон перелічує чотири збочених види правління, які є, на його думку, природнім виродженням найдосконалішої форми правління – аристократії: “Перший – це схвалюваний натовпом режим на Криті та у Спарті (тимократія); другий по порядку та популярності так звана олігархія, режим безкінечних вад; потім іде протилежна олігархії демократія; і, накінець, славна тиранія, яка переважає над всіма як четверта та остання хвороба держави” [24].

Арістотель (384 р. до н.е -322 р. до н. е.) прославився у історії науки власною класифікацією політичних режимів, яка згодом стала класичною. У своїй праці “Політика” Арістотель вивчає та описує всі форми політичних режимів з їх підвидами, видозмінами та комбінаціями. Він формує перелік основних типів політичних режимів та встановлює шість їх основних форм – три правильні форми та три форми збочень у цих правильних формах. В основі його визначень лежить два принципи: кількість володарів при кожному

режимові та якість виконуваних ними функцій. “У першому дослідженні різних державних форм ми розрізнили три правильних устрої “орфас політіас”: монархія, аристократія та політія, та три відхилення “пареквасейс” від них: тиранія від монархії, олігархія від аристократії, демократія від політії” [3]. За Арістотелем три правильні форми політичних режимів мають своєю функцією та задачею загальне благо всіх громадян. Залежно від того, хто стоїть на чолі політичної влади ці правильні форми є монархією, аристократією та політією (республікою). Цицерон, перекладаючи роботи Арістотеля, чомусь зберіг всі грецькі назви форм правління крім однієї – “politeia”, і переклав її на латинь як “Res Publica”. У монархії влада належить одній людині, у аристократії небагатьом, а у політії багатьом, і у всіх трьох випадках влада діє на благо всіх громадян, а не на благо самих себе. Щоправда, Арістотель, визнаючи монархію найкращою формою правління, відзначав, що така форма вкрай рідко зустрічається оскільки важко знайти на місце правителя в усіх сенсах хорошу людину.

Одним з найвідоміших дослідників Нового часу був вчений та державний діяч середньовічної Італії, “батько” політичної філософії, “улюблений автор деспотів” Нікколо Макіавеллі (1469 р. – 1527 р.). Хоча він і не створив якоїсь принципово нової типології політичних режимів чи форм правління, проте він дає нові трактовки класичним формам в умовах становлення абсолютистських режимів та розкриває соціальні передумови виникнення тиранії, які називає “розпусництвом” та “збоченістю”, що викликані національним розбратом чи слабкістю держави через зовнішню агресію. На відміну від античних філософів, які шукали ідеальні форми володарювання, з якими він в цілому погоджується, щодо форм правління, Макіавеллі спирається на практичний досвід та спостереження у своїх висновках. В трактаті “Державець” Макіавеллі говорить про те, що “всі держави, які мають чи мали владу над людьми, були або республіки або держави керовані одноосібно” [22], тобто стверджує про існування двох форм правління – республіка та монархія. Хоча у “Міркуваннях про першу декаду

Тіта Лівія” Макіавеллі не спростовує “античні” шість типів державного устрою, три з яких “хороші”, проте зазначає, що “хороші” форми неодмінно перетворюються на три збочених: “самодержавство легко стає тиранічним, аристократії з легкістю робляться олігархіями, народне правління без труднощів обертається на розбещеність” [41, с.556]. Макіавеллі визначає таку форму правління як “змішана республіка” - поєднання трьох “хороших” форм правління, що гарантуватиме дотримання свободи та рівності.

У романо-середньовічну епоху в основі вивчення політичних режимів лежить феодальна політична мозаїка. Феодалізм із його графствами, князівствами, королівствами не міг не накласти відбиток на підходи дослідників та мислителів до розуміння такого явища як політичний режим аж доки у XVII ст. не з’являється робота “Левіафан, або Матерія, форма та влада церковного та громадянського” видатного європейського вченого та мислителя, автора теорії суспільного договору Томаса Гоббса (1588 – 1679). Фактично Томас Гоббс систематизує різні думки попередніх дослідників та мислителів і вводить у науковий обіг таке поняття як “держава”(від лат. “status”, стан). Гоббс уявляє державу як великий механізм, утворений в результаті бурних рухів, конкурентної боротьби, протиріч та зіткнень людських прагнень та пристрастей. Держава за Гоббсом – це результат певного консенсусу між людьми закріплений у суспільному договорі, який поклав край “війні всіх проти всіх”. “Звідси видно, що доки люди живуть без загальної влади яка тримає їх у страху, вони знаходяться в тому стані, яке зветься війною, а саме в стані війни всіх проти всіх” [33]. Симпатії Гоббса на стороні монархії, державу він подає як найвищу суспільну цінність, абсолютного суверена, головне завдання якого – безпека та мир. Релігію він розглядає як механізм в руках держави задля тримання людей у покорі.

Шарль-Луї де Монтеск’є (1689 – 1755) – французький правознавець та філософ епохи Просвітництва, вважаючи, що свободу забезпечує закон, вносить право як необхідну систему для державного існування. “Задачі держави – насильно примушувати окремих громадян виконувати закони які

служать загальному благу, усуненню соціальних протиріч, війни, ворожнечі між людьми” [18].

Монтеск’є говорить про важливість розділення влади як передумови для запобігання зловживань та утворення деспотизму, називає зосередження влади в одних руках найбільшою загрозою. Він висловлює необхідність розділення влади на незалежні одна від одної гілки – законодавчу, виконавчу, та судову. Монтеск’є визначає три політичні режими за “образом правління”: республіка – добропорядність, монархія – почуття честі, деспотія – почуття страху.

Німецький філософ Вільгельм Фрідріх Гегель (1770 - 1831) вносить розподіл держави на об’єктивну та суб’єктивну сторони. Держава за Гегелем – це не тільки правова спільнота та організація влади на основі конституції, а ще й духовний союз людей, які усвідомлюють себе єдиним народом. Проявом єдиної моральної свідомості людей в державі є релігія. На його думку розумне державне облаштування повинно мати три гілки влади: законодавчу, урядову та князівську. У своєму вченні про державний устрій Гегель виступає на захист конституційної монархії та жорстко критикує ідеї демократії. Він визначає бюрократичний апарат як основу держави оскільки на його думку бюрократія краще розуміється на задачах та меті держави, ніж представники соціальних станів.

До XVIII ст., у тогочасній науковій та філософській думці склалась основна типологія форм правління – монархія та республіка. З розвитком державних структур та появою в державах централізованої політичної організації у яких особиста відданість чи родинні зв’язки замінювались службовими відносинами та почуттям обов’язку, з розвитком державної бюрократії та зміною структурного характеру держави, почали спостерігатися тенденції відокремлення політики від етики, моралі, релігії та й від самого суспільства. Початок XX ст. відзначився утвердженням абсолютизму у багатьох країнах Європи, хоча паралельно з цим розвивалась і інша якісна лінія державно-політичної організації суспільства – демократія, лібералізм,

соціалізм. Поява та утвердження у політичному житті політичних партій на зламі XIX – XX ст., розвиток засобів масової інформації, перебудова традиційних конфігурацій відносин панування та підпорядкування спричинили появу у суспільстві якісно нової політичної реальності. Тому вже наприкінці XX ст. існуючі класичні політичні теорії стають неефективними. З розвитком індустріалізації, капіталізму виникають нові державні та політичні концепції, які мають риси ідеологій, такі як праці Маркса та Енгельса чи парадигма лібералізму Токвіля.

Значною мірою на формування сучасної парадигми політичної науки вплинули праці німецького філософа, соціолога, історика – Макса Вебера (1864 - 1920). Він перший з європейських учених усвідомив первинність влади та вторинність державно-правових інституцій, відмовився від виключно юридичного уявлення про владу. Панування за Вебером – це право керувати одним і послух від інших. Вебер розробив соціологію панування, використавши три головних типи легітимного панування. Перший тип - традиційне панування, що ґрунтується на переконливості у святості традицій, законності репрезентованих ними органів, на пануванні авторитету володаря. Другий тип – раціонально-правове або легальне панування, яке визначається підкоренням не особі, а законам. Для забезпечення такого типу панування необхідний бюрократичний апарат. Третій тип легітимного панування – харизматичне панування – безумовна віра у надприродні якості лідера.

Вебер визначає державу як “людську спільноту, яка в конкретній сфері претендує (успішно) на монополію легітимного фізичного насильства” [17].

Вебер відзначає такий потужний та впливовий елемент у державно-політичному управлінні як бюрократію, він пише: “У сучасній державі є справжнє панування, котре дається знаки не в парламентських промовах і не в урочистих проголошеннях монархів, а в забезпеченні адміністративного управління у повсякденному житті, обов’язково і неодмінно перебуває в руках чиновників: і військових, і цивільних” [21].

Одним з перших визначення політичному режиму сформулював французький вчений Моріс Дюверже (1917 - 2014). Констатуючи факт існування влади в усіх людських суспільствах, він запропонував дивитися перш за все на те “завдяки яким практичним методам ця влада примушує себе поважати та якими засобами вона досягає покори”. [45, p.17]. Дюверже визначає політичний режим як особливий соціальний механізм, спосіб керування суспільством, що з’єднує з одного боку базові моделі виборів, голосування і прийняття рішень, а з іншого – способи політичної участі партій та груп інтересів. Поява такого визначення терміну “політичний режим” передувало його критичне зауваження щодо конституції як способу формалізації стійких характеристик політичного устрою, повага до яких повинна бути обов’язковою як для держави так і для суспільства. Дюверже скептично ставився до таких поглядів та заперечував те, що конституція може визначати форми правління. Він писав: “будь-яка конституція малює не одну, а багато схем правління, побудова яких залежить від розстановки сил на даний момент. Різноманітні політичні режими можуть діяти в одних і тих самих конституційних рамках” [40]. Він вказує на те, що для аналізу різних форм правління необхідно вивчати не конституцію, а практику її функціонування. Він вказує на те, що треба розмежовувати юридичні та політичні аспекти правління – між формою організації влади, передбаченою конституцією, (конструкція *de jure*) та фактичними відносинами між гілками влади (конструкція *defacto*). Таким чином виникла необхідність визначити комплекс перемінних параметрів політичного устрою, що і було зроблено за допомогою поняття “політичний режим”.

Французький вчений Жан-Луї Кермонн дещо уточнив визначення політичного режиму який дав Дюверже. “Під політичним режимом розуміється сукупність елементів ідеологічного, інституційного та соціального порядку, які сприяють формуванню політичної влади даної країни на визначений період”. [51, p.12].

Німецькі політологи ХХ ст. В. Абендрот та К. Ленк вважали, що при вивченні політичної влади мова перш за все повинна йти про аналіз умов її існування, здійснення, конкретних форм правління, тенденцій розвитку. На їх думку, предметом дослідження повинні бути, перш за все, стосунки між політичною владою та суспільством, інституційні прагнення політичної влади у системі публічного володарювання, особливо у сучасній державі.

У американській політології поняття політичний режим трактується більш розширено, часто ставиться знак рівності між “політичним режимом” та “політичною системою”. Американські політологи Гільєрмо О’Доннел та Філіпп Шміттер вважають політичний режим сукупністю явних та прихованих структур, які визначають форми та канали доступу до провідних урядових постів, а також характеристики діячів, ресурси та стратегії які вони використовують.

Найбільш популярне та загальноприйняте у вітчизняній науці визначення терміну політичний режим – сукупність методів, засобів і способів, із допомогою яких владні органи здійснюють управління суспільством і забезпечують своє політичне панування. Будь який політичний режим насамперед визначається вживаними процедурами та способами організації установ влади і здійснення владних функцій, стилем прийняття рішень, відносинами між державою та громадянами.

Наразі у політичній науці найпоширенішою є тричленна класифікація режимів: тоталітарні; авторитарні; демократичні. В той же час більшість дослідників погоджуються, що у чистому вигляді три основні типи політичних режимів існувати не можуть, і існує цілий перелік підвидів чи різновидів політичних режимів такі як: аристократія, військова диктатура, демократія, демократура (діктократія), деспотизм, диктатура, епістократія, меритократія, клептократія, корпоратократія, олігархія, охлократія, плутократія, пост-тоталітаризм, тимократія, тиранія, фашизм, феодалізм. Класифікації, зазвичай, відрізняються лише факторами які беруться дослідниками за основу.

Тоталітаризм: “Закрита та нерухома соціо-культурна та політична структура в якій будь-яка дія – від виховання дітей до виробництва й розподілу товарів – спрямовується і контролюється з єдиного центру” [2]. Від латинської “Totalis” – весь, повний. Цей термін почав вживати ще Б.Муссоліні для характеристики фашистського руху в Італії та для відмежування його від нацистського руху у Німеччині. У своїй статті “Доктрина фашизму” тоталітаризм ним розуміється як суспільство у якому головна державна ідеологія має вирішальний вплив на громадян, він пише наступне: “все в рамках держави, нічого поза державою, нічого проти держави” [14]. Тоталітаризм – це спосіб та форма організації суспільно-політичного життя, який характеризується повним та всеохоплюючим контролем влади над усіма сферами суспільного життя. Насильство за тоталітарного режиму є одним з головних засобів політичного управління, він деформує ментальність, політичну культуру, соціально-економічний поділ населення, особисту та соціальну психологію, політичні відносини та навіть внутрішньо сімейні відносини. Характерним для нього є наявність харизматичного лідера, володарювання якого спирається на жорсткий репресивний апарат. Тоталітаризму властиві такі риси як:

- Наявність загальнообов’язкової ідеології, яка доводить необхідність та безальтернативність існування такого режиму;
- Загальна та всепроникаюча ідеологізація в основі якої часто стоїть заперечення минулого та сьогодення задля досягнення “світлого” майбутнього.
- Ігнорування особистих цілей та інтересів заради загальних цілей.
- Жорстке переслідування будь-якого спротиву та незгоди та застосування широких форм насилля.
- Концентрація влади в руках однієї особи або обмеженої групи осіб.
- Інформаційний простір підпорядкований виключно лідеру чи правлячій групі.

До класичних тоталітарних режимів відносяться нацистська Німеччина та колишній СРСР.

Авторитаризм. “Державно-політичний устрій суспільства, в якому політична влада здійснюється конкретною особою при мінімальній участі народу” [4, с.100-115]. За такого політичного режиму в країні можуть існувати демократичні інститути але основними відмінностями авторитаризму від демократії є диктат державних органів, концентрація влади в одному чи декількох державних органах, здійснення органами виконавчої влади нормотворчих функцій, зарегульованість економічних процесів та низький рівень економічної свободи при відсутності заборони економічної активності населення в цілому, вузька сфера гласності, обмежений плюралізм та виборча свобода. Загальною рисою авторитаризму є сильна виконавча влада та значний вплив спецслужб на суспільне, політичне та економічне життя. За авторитаризму концентрація влади зосереджується у руках правлячої еліти, виборча система пристосована до потреб цієї еліти, демократичні принципи проголошуються проте не є абсолютною цінністю, значна частка влади належить силовим структурам, принципи верховенства права спотворюються. Відмінність авторитаризму від тоталітаризму полягає у відсутності жорсткої уніфікованої ідеологічної догми, в можливому існуванні опозиції, можуть бути наявними ознаки громадянського суспільства. Якщо при тоталітаризмі важлива демонстрація лояльності до влади то у авторитарних режимах достатньо уникати відвертих протесних проявів. Для авторитаризму є характерними такі ознаки:

- Автократизм, або невелика кількість носіїв влади – диктатор, військова хунта, олігархічна чи релігійна група.
- Непідконтрольність влади народу, порушуються принципи виборності органів державної влади, підзвітність її населенню.
- Ігнорується принцип розподілу влади.

- Відбувається монополізація влади та політики, реальна опозиція або під заборону або суттєво обмежена, звичною політичною практикою стає обмеження плюралізму та політичної конкуренції.
- В якості методів державного керування використовуються командні, адміністративні. В той же час терор та масові репресії притаманні тоталітаризму не використовуються.
- Особа позбавляється гарантій безпеки у взаєминах із владою.
- Силові органи непідконтрольні суспільству і широко використовуються владою для досягнення політичних цілей.

Демократія. “Лад, що не має належного управління але є приємним та різноманітним” – писав про демократію Платон . Від грецької *demos* – народ і *kratos* – влада. Демократія народилася в роздумах грецьких античних філософів як уявлення про народовладдя, про участь та рівні можливості участі кожного у суспільному житті та діяльності, про участь кожного у управлінні державою. Наразі підходи до визначення демократії у різних науковців та дослідників різняться, дехто вважає, що це особливий метод організації не стільки політичного життя скільки спосіб функціонування й розвитку всього суспільства. Інші визначають демократію як певну технологію формування та здійснення влади. Деякі вчені розглядають демократію як технологію функціонування та здійснення влади. Такі погляди сформували цілий напрямок під назвою елітарної демократії. Так, на переконання американського політолога Р.Макайвера, демократія не є правлінням більшості чи правлінням народу. Демократія на його думку це перш за все спосіб визначення: хто правитиме та з якою метою. Вже стало класичним визначення демократії запропоноване І.Шумпетером, згідно якого індивіди добиваються влади в результаті конкурентної боротьби за голоси громадян, а отже, демократія це правління особливої касты – політиків.

Демократичний режим базується на певних принципах, таких як:

- Визнання народу джерелом влади та носієм суверенітету.

- Рівноправ'я громадян, рівні можливості участі громадян у політичному житті.
- Наявність, їх визнання та державні гарантії дотримання фундаментальних прав та свобод.
- Принцип більшості яка виражає та втілює свою волю через демократичні інститути та демократичні механізми.
- Право меншості на опозицію.
- Політичний плюралізм.
- Правова держава, тобто суворе дотримання законності та правових норм, що є опорою такого політичного режиму.
- Система розподілу влади при якій різні її гілки є незалежними та врівноважують одна одну.
- Гласність у діях влади та безперешкодний громадянський контроль за нею.
- Виборність основних органів влади на основі всеохоплюючого, прямого, рівного виборчого права.
- Розвинута система органів місцевого самоврядування.

Український вчений О.Рудакевич для типології політичних режимів запропонував такі критерії: спосіб формування органів влади; ступінь поділу державної влади; співвідношення державного управління та місцевого самоврядування; становище особи в суспільстві, ступінь її прав та свобод; тип орієнтації громадян на політичну систему суспільства; роль партій та інших об'єднань у політичному житті; характер взаємин влади та опозиції; методи розв'язання конфліктних ситуацій; зміст та співвідношення дозволеної та забороненої політичної діяльності; ефективність контролю громадянського суспільства за діяльністю державних інститутів; ступінь політичного та ідеологічного плюралізму; місце й роль силових структур у політичному житті.

Критерії оцінки політичних режимів досить різноманітні, проте можна впевнено говорити про певний набір головних ознак згідно яких можна визначити їх характер та тип. Узагальнюючи можна стверджувати, що класифікація політичних режимів можлива за наступними ознаками: за способом формування органів державної влади; за реалізацією принципів розділення влади; за кількістю правлячих суб'єктів; за методами здійснення державної влади; за статусом та роллю у суспільстві правоохоронних органів та судів; за станом прав та свобод особи; за взаємодією церкви та держави; за рівнем легітимності та авторитету державної влади; за рівнем політичного та ідеологічного плюралізму; за рівнем громадянського суспільства та інститутів громадянського суспільства.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що політичний режим – це завжди вираження певного балансу між інтересами правлячої верхівки та населенням держави, який забезпечує стабільність політичної системи. Ідеальним є демократичний режим, який задовольняє інтереси більшості населення та звужує автократичність влади. Перекос у крайній протилежний бік – це тоталітаризм, де інтереси більшості населення повністю підкорені інтересам правлячої верхівки. Між цими двома крайнощами і відбувається вічний пошук різноманітних балансів який виражається у режимах проміжних.

РОЗДІЛ II.

ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ ЛИТВИ, ЛАТВІЇ, ЕСТОНІЇ

Розпад Радянського Союзу спричинив крах комуністичних режимів у Східній Європі та появу на початку 90-х років минулого століття незалежних держав – колишніх радянських республік. Це надало поштовх потужній течії демократизації суспільств на колишньому радянському просторі та у колишній зоні радянського впливу у Східній Європі, що знаходить своє відображення у політичній науці під ключовим поняттям “демократичний транзит”. Дане поняття характеризується глибинними політичними змінами. За визначенням відомого дослідника транзитів С. Хантінгтона, демократичний транзит – це процес поетапної зміни конфігурації та характеру взаємовідносин ведучих політичних суб’єктів у політичному полі держави [36].

Цей процес не став чимось новим, – кінець XIX - поч. XX сторіччя ознаменувався світовою тенденцією появи цілого ряду країн із демократичним принципом організації влади. За досить короткий період автократичні режими багатьох країн здійснили якісні зміни та досягли рівня консолідованої демократії. Процеси пов’язані із демократичними переходами знайшли своє відображення у працях політичних дослідників та стали предметом дослідження у сучасній політології, цей напрямок отримав свою назву «транзитологія». Системне вивчення становлення демократії знайшло своє відображення у роботах С.Хантінгтона, Г.О’Доннела, Д.Растоу, українських вчених В.Полохала, О.Романюка, В.Гельмана. Процеси, що почали відбуватись на території колишнього СРСР та в країнах, які тривалий час знаходились у зоні його геополітичного впливу, дають сучасним дослідникам унікальну можливість досліджувати транзитні процеси практично в умовах реального часу.

З розпадом Радянського Союзу практично одночасно 29 посткомуністичних авторитарних країн розпочали декларувати прихильність демократичним цінностям та здійснювати практичні кроки трансформаційних

процесів щодо перебудови політичних систем та зміни авторитарних політичних режимів на демократичні. Політичний транзит відзначився фундаментальними змінами у політичній та економічній системах, у перебудові органів влади, ліквідацією монополії однієї партії, утвердженні свободи слова та появою незалежних засобів масової інформації, формуванням демократичних об'єднань та політичних партій та рухів, впровадженням вільних виборів, зміною політичних еліт, формалізацією через нові конституції демократичних цінностей та процесів та формуванням демократичних інституцій, зміною соціальної структури через появу власників та підприємців в наслідок лібералізації економіки, приватизації колишньої державної власності та впровадження ринкових принципів у економічні процеси. Тобто, почали відбуватися фундаментальні перетворення, які німецький вчений Р.Райсіг називає "...зумовленою безліччю факторів процесуальну, відкриту, самоорганізуючу еволюцію, в ході якої розвиваються своєрідні нові елементи" [9, с.96]

По суті розпад Радянського Союзу відкрив вікно можливостей для багатьох країн, які звільнилися від авторитаризму нав'язаного ззовні, проте не всі країни змогли в повній мірі скористатися цим вікном. Можна винести за межі дослідження країни Східної Європи, які в переважній більшості набагато далі просунулись у питаннях демократизації через певні традиційні, соціально-психологічні та соціо-культурні відмінності від тих країн, які були колишніми радянськими республіками та зосередитись на дослідженні процесів трансформації саме у країнах, які утворилися на теренах колишнього СРСР та мали однакові стартові умови для транзиту.

В цьому контексті видається, що дослідження трансформаційних процесів унітарних пострадянських країн Балтії – Латвії, Литви та Естонії, яким з п'ятнадцяти колишніх радянських республік, які розпочали свій демократичний транзит після розпаду СРСР, вдалося максимально наблизити свої політичні режими до демократії і продемонструвати феномен "прямого переходу", дасть можливість зрозуміти суть трансформаційних процесів, які

передують встановленню демократії. Соціокультурна та суспільно-політична схожість цих країн, однакові стартові умови та досягнений результат, спільність геополітичних інтересів пов'язаних із європейською інтеграцією, практична ідентичність кроків трансформації політичних режимів та те, що вони фактично утворили спільний політичний простір в кінці ХХ століття, дозволяє об'єднати їх у процесі дослідження трансформації їх політичних режимів.

11 березня 1990 року, користуючись послабленням центральної влади Радянського Союзу, Литва першою із радянських республік проголосила незалежність, 30 березня подібний крок зробила Естонія, 4 травня 1990 року Верховна Рада Латвійської РСР прийняла Декларацію про незалежність, розпочався процес виходу республік із складу СРСР, який набув масового характеру у період серпня – жовтня 1991 року і став відомим як “парад суверенітетів”. До кінця 1991 року існування СРСР було припинено, колишні радянські республіки, в тому числі країни Балтії стали незалежними державами.

Ці новоутворені незалежні держави залишилися сам на сам із складною радянською спадщиною, яка перш за все характеризувалась глибокою економічною кризою, соціальними кризами та кризами у успадкованій авторитарній радянській системі державного управління, яка виявилась не готовою до поточних викликів та до вирішення поточних проблем.

Було б невірно стверджувати, що шлях демократичних перетворень розпочався у країнах Балтії саме з моменту розпаду СРСР. Згідно теорії транзиту першим етапом демократичних перетворень є період лібералізації, цей період у країнах Балтії розпочався ще у кінці 80-х років коли крах Радянського Союзу сприймався скоріше гіпотетично ніж реально. У цей період відбулось значне послаблення авторитарних тенденцій загалом у СРСР, що спровокувало лібералізм у всіх республіках і стало тим зовнішнім чинником про який, як про передумову демократичного транзиту, говорить

Хантінгтон у своїй праці «Третя хвиля демократизації наприкінці ХХ століття» [36].

Демократичний транзит має кілька загальних етапів. Перший етап відзначається лібералізацією, яка стає наслідком кризи авторитарного режиму. Лібералізація перш за все характеризується ослабленням або повною втратою авторитарним режимом легітимності, що є важливою передумовою виникнення кризи авторитаризму, при чому втрата легітимності відбувається як на рівні широких суспільних верств, так і на рівні політичних еліт. На цьому етапі утворюється відкрита опозиція існуючому режиму та зароджується відкрите політичне конкурентне середовище, з'являється політична альтернатива, руйнується монополізація політичного та ідеологічного середовища.

Процес утворення політичної та ідеологічної альтернативи у досліджуваних країнах та й у більшості радянських республік розпочався ще за існування СРСР: в кінці 80-х років у Литві було створено громадсько-політичний рух «Саюдіс» (лит.: «Рух»), у Латвії – Народний Фронт Латвії, Народний Фронт Естонії та Партія національної незалежності – у Естонії. Всі ці рухи головною метою ставили відновлення чи здобуття незалежності своїх країн та підривали монополізацію політичного та ідеологічного середовища єдиною офіційною політичною партією Радянського Союзу – комуністичною, але що є найголовнішим для здійснення наступної демократичної трансформації – у середовищі таких рухів почала формуватися нова, національна альтернативна радянській політична еліта демократичного спрямування. Такі суспільно-політичні організації як «народні фронти» заклали основу для подальшого процесу утвердження багатопартійності вже у період незалежності. Приміром «Саюдіс» у Литві почав дробитися ще у 1989 році, від нього почали відходити партії які ставали самостійними. У лютому 1989 року була створена Демократична партія Литви, у серпні Соціал-демократична, у вересні 1990 – Партія незалежності, у грудні 1990 –

Демократична партія праці Литви та Союз лібералів Литви. Вже до кінця 1990 року у Литві існували 21 політична партія, у Латвії – 25, у Естонії – 19.

У суспільствах прибалтійських республік виникла суттєва криза недовіри до радянської системи управління, до радянської політичної еліти, легітимність органів влади опустилась до низького рівня. Етап лібералізації був зумовлений комплексом внутрішніх чинників, які полягали у деструкції комуністичного режиму у цих, на той час, радянських республіках, поглибленні економічної та, як наслідок, соціальної кризи, ідеологічної кризи, ерозії радянсько-партійних та господарських структур. У цей же період формується одна з головних, на думку Растоу, передумов переходу – національна єдність. Стрижнем, який став консолідуючим для єдності переважної більшості суспільств країн Балтії, стає прагнення виходу із складу СРСР та відновлення державного суверенітету, який був втрачений у 1940 році. Можна впевнено сказати, що процес лібералізації як перший етап демократичного транзиту у країнах Балтії набув необхідних ознак та досяг значного рівня, ще до моменту здобуття цими країнами державного суверенітету у 1991 році і момент отримання незалежності дав поштовх для підвищення інтенсивності та поглиблення демократичних процесів. На момент розпаду Радянського Союзу в цих країнах вже було закладено легітимаційну основу для подальшої конституційно-правової, політичної, соціально-економічної трансформації і подальші кроки цих країн вже стосувались не пошуку трансформаційних орієнтирів, а інституційного та формально-правового закріплення демократичних принципів як основи подальшого розвитку їх політичних систем.

Важливим чинником демократизації пострадянських країн Балтії стало утвердження свободи слова та незалежних засобів масової інформації. Після здобуття незалежності відбулось звільнення інформаційного простору від цензури, політичного контролю та комуністичної пропаганди. Робота ЗМІ у цих країнах почала ґрунтуватись на журналістських стандартах, прийнятих у

демократичних країнах – оперативність, достовірність, точність, відокремлення фактів від коментарів, повнота інформації та баланс думок.

Перший етап демократизації у цих країнах охарактеризувався процесами пов'язаними із розбудовою власної державності; формуванням власної політичної, економічної та соціальної сфер; усвідомленням більшістю суспільства необхідності входження до європейського співтовариства; демонтажем колишніх радянських державних та партійних структур; формуванням нових суверенних органів влади; поділом влади на незалежні одна від одної законодавчу, виконавчу та судову гілку; утвердженням демократичних принципів; формуванням багатопартійності; створенням правової системи яка відповідає загальноєвропейським цінностям.

Другий етап демократичного транзиту передбачає встановлення демократії. Головним процесом цього етапу стає інституціоналізація демократичних механізмів державної влади, основним елементом чого стає розробка нової конституції та прийняття нового виборчого законодавства, яке б гарантувало вільне волевиявлення виборцям та рівноправ'я кандидатам. Вже на початку 90-х років минулого сторіччя форми державного устрою у прибалтійських державах мали ознаки полікратичності із поділом влади, що автоматично запустило механізм стримувань та противаг, моделі політичної та економічної систем будувалися із урахуванням інтересів середнього класу, зусилля держави були направлені на розвиток громадянського суспільства, багатопартійності, ефективних механізмів захисту прав та свобод.

У період 1992-1993 років було прийнято конституції прибалтійських держав вже як незалежних країн. Конституції цих країн як за змістом, так і за суттю формалізували фундаментальні засади державності у відповідності до типових фундаментальних європейських правових цінностей таких як: суверенітет народу, незалежність держави, політичний плюралізм, вільне функціонування політичних партій, широке самоврядування, права людини, свобода людини, свобода та недоторканість особи і її приватного життя, гарантування приватної власності. Конституційні норми засновані на

принципах західних демократій та Європейської конвенції з прав людини суттєво вплинули на подальші соціально-політичні зміни у прибалтійських країнах на шляху до подальшої демократизації.

Радикальних змін зазнала виборча система прибалтійських держав, яка відзначилась швидким переходом Латвії та Естонії до пропорційної системи та до змішаної у Латвії. Це сприяло як формуванню нових якісних еліт, так і відповідало загальним процесам демократизації політичних систем відповідно до європейських виборчих стандартів та перехідним моментом до другого етапу демократизації. Є закономірним, що обравши парламентську форму правління, Естонія обрала пропорційну систему виборів до парламенту з багатомандатними округами. Кандидати в депутати отримали право висуватись виключно партіями чи виборцями, а мандати між партіями розподілялись при застосуванні методу дільників Д'Ондта, що унеможливлювало неточності та фальсифікації. Крім того чесним виборам сприяло створення реєстру виборців та карток виборців, створення Національного виборчого комітету до компетенції якого відноситься нагляд за виборчим процесом. У Латвії теж було впроваджено пропорційну систему виборів до Сейму із багатомандатними округами та з використанням методу дільників Сент-Лагю для розподілу мандатів серед депутатів. Особливістю латвійського виборчого законодавства стали норми, які обмежували виборче право для певних категорій осіб – тих хто співпрацював із радянськими органами влади чи держбезпеки. Ще однією умовою для реалізації права бути обраним стало володіння латвійською мовою на найвищому рівні. Найбільшою демократизацією виборчого процесу відзначилась Литва, чие впроваджене виборче законодавство найбільше відповідало європейським стандартам. Було впроваджено змішану систему виборів із застосуванням квоти Хейра для розподілу мандатів при явці 25 відсотків виборців, а при використанні мажоритарної системи переможець визначався простою більшістю, але за умови не менше 40 відсотків явки виборців. В разі отримання кандидатами рівної кількості голосів було впроваджено французьку норму,

згідно якої у такому випадку мандат отримує старший за віком кандидат. Гласність та прозорість виборчих кампаній стає головною вимогою, особливо в питаннях фінансування передвиборчого процесу. Ставляться високі перепони для використання адмінресурсу шляхом заборони агітації з використанням службового становища, виборчий процес супроводжується залученням значної кількості спостерігачів, заходами із запобігання поширення компрометуючих матеріалів на учасників виборів.

Важливою обставиною та одним із головних факторів якісних суспільно-політичних перетворень у країнах Балтії постає питання еліт. У цих країнах на початку 90-х років, у перші роки незалежності, вже відбулась кардинальна зміна політичних еліт з радянських партноменклатурних на націонал-демократичні, в той час як, приміром, у Білорусі при владі залишились колишні партійні чи радянсько-господарські функціонери, які тяжіли до збереження адміністративно-командної системи державного управління, в той час як нові політичні еліти прибалтійських країн сконцентрували свої зусилля на демократизації політичних систем цих країн та проголосили своєю стратегічною метою повернення своїх країн у лоно європейської цивілізації через вступ до Європейського Співтовариства та системи колективної безпеки НАТО.

Важливим елементом у формуванні нових політичних та управлінських еліт у прибалтійських країнах стала люстрація. У Естонії ще у 1992 році було здійснено першу законодавчу спробу відрізати від можливостей брати участь у владі представників колишньої радянської влади, було прийнято закон “Про складання присяги” згідно якого кожен претендент на будь-яку виборну чи чиновницьку посаду від місцевого депутата до президента повинен був скласти присягу наступного змісту: “Присягаю, що я не перебував на службі в органах безпеки країн, які окупували Естонію або в органах розвідки чи контррозвідки їх збройних сил, не був їх агентом, а також не брав участі в переслідуванні і репресіях проти громадян за їхні політичні переконання, нелояльність, класову приналежність або за службу в державних органах або

збройних силах Естонської республіки” [23]. В разі порушення цієї присяги згідно закону та рішенням суду порушника позбавляли мандата чи посади. Пізніше у 1995 році у Естонії був ухвалений закон про виявлення співробітників і агентів спецслужб “держав які окупували Естонію”. Приблизно такі ж норми було прийнято у Латвії та Литві. У Латвії з 1994 року заборонено балотуватись на будь-яких виборах колишнім співробітникам спецслужб СРСР і Латвійської РСР, а також тим, хто залишався членом КПРС чи її латвійського відділення після 1991 року. Також завдяки законодавству про декомунізацію відбулося усунення від політичної боротьби прокомуністичних політичних сил, що сприяло руху на шляху до демократичних перетворень та сприяло формуванню політичної еліти демократичного спрямування.

Аналізуючи процеси демократичного транзиту країн Балтії необхідно відзначити, що умовами швидкого реформування політичних систем у напрямку західних демократичних стандартів стали не тільки конституційно-нормативні, а й соціально-психологічні фактори пов’язані із історичними та культурними зв’язками, із цінностями європейської цивілізації, які не були втрачені у масовій свідомості населення за часи перебування цих країн у складі Радянського Союзу. Демократичні перетворення у прибалтійських державах були підтримані широкими верствами населення, через що у суспільстві було сформовано правосвідомість соціальної згоди, яка і виступила поштовхом для трансформаційних процесів у напрямку демократії, це забезпечило конституційним нормам ознаки реальної, а не фіктивної конституції, конституційні норми не були насаджені «зверху», а стали продовженням волі «знизу».

Стрімкі демократичні перетворення, роздержавлення економіки, впровадження ринкових принципів у економічну діяльність та експортна орієнтація економіки на Захід дала можливість прибалтійським країнам вже у кінці 1995 року подати заявки для вступу у ЄС. На той момент, процес демократизації політичної системи, хоч і був ще не завершений, проте став

незворотнім. Реформи відбулися у всіх важливих сферах суспільно-політичного життя – політико-правовій, соціально-економічній, інтеграційній. Вступ до ЄС та НАТО став ключовим пріоритетом для дій влади цих країн, та саме цій меті підпорядковувались всі зусилля як у зовнішній, так і у внутрішній політиці. Найголовнішим фактором, який сприяв стрімким демократичним перетворенням та руху до західних політичних та безпекових структур у цих країнах став беззаперечний консенсус політичних еліт щодо зовнішньополітичних пріоритетів – незалежно від того, які політичні сили приходили до влади під час чергових чи позачергових виборів, курс на демократизацію та євроінтеграцію залишався незмінним. До моменту подачі заявки на вступ до ЄС країни Балтії підійшли із вже проведеними конституційною реформою, пов’язаною з прийняттям новітніх, європейських за змістом та суттю, конституцій; чітко визначеними формами державного правління – Латвія та Естонія стали парламентськими республіками, Литва – президентсько-парламентською; модернізацією власних виборчих систем; розділенням гілок влади та створенням системи “стримувань та противаг”; незалежною судовою гілкою влади; громадянським суспільством. Важливим моментом демократизації стала децентралізація та реформа місцевого самоврядування, в основу якої було покладено досвід муніципальних реформ скандинавських країн та Німеччини. Успішне вирішення задач, які впливали із Європейської Хартії місцевого самоврядування, дозволило цим країнам створити ефективні європейські демократичні системи місцевого самоврядування. Завдяки реформі місцевого самоврядування у 1995 році прибалтійські країни досягли високого загального рівня демократизації та перетнули рубіж у три бали рейтингу демократії Freedom House, який відніс ці країни до “консолідованих демократій”, тобто до країн, демократичні процеси в яких не тільки набули незворотного характеру, а й стали визнаними всіма учасниками політичного процесу, суспільством та знайшли своє відображення у інституціях та формально-правовому полі.

Економічна складова демократичних перетворень та європейської інтеграції прибалтійських країн полягала в ліквідації однобічної залежності власних економік від Росії, переорієнтації експорту до Європи, впровадженню ринкових принципів у економіку, широкій підтримці підприємницької ініціативи, сприянні розвитку малого та середнього бізнесу, обмеженні російського капіталу у національних економіках та продажі стратегічних об'єктів членам ЄС. Політичні, соціальні та економічні зміни призвели до значних темпів зростання макроекономічних показників, не в останню чергу цьому сприяли дотації та інвестиції країн ЄС. Паралельно із перебудовою політичної системи відбувались суттєві глибинні структурні реформи і в економічній сфері, без чого не можливий демократичний успіх. З 1991 року у країнах Балтії розпочинається процес економічних реформ, пов'язаних із відмовою від пострадянської адміністративно-командної системи керування економічними процесами та перелаштування національних економік на ринкові принципи. Головними кроками у цьому напрямку стали: лібералізація цін; роздержавлення власності через масштабну приватизацію; повернення власності колишнім власникам, які нею володіли у дорадянський період чи їх нащадкам; структурна перебудова економіки; фінансова стабілізація; введення у обіг національних валют (у Естонії у 1992 р., у Литві та Латвії у 1993р.); земельна реформа передбачала передачу землі у приватну власність. Такі економічні перетворення не тільки сприяли демократизації цих країн та наближали їх до європейських цінностей, а й отримали суттєву фінансову підтримку Заходу – Європейський Союз надавав значні фінансові позики для стабілізації економік у перехідний період, для фінансування економічних структурних реформ надавалась фінансова допомога Європейським банком реконструкції та розвитку. Після стабілізації економік та усунення тенденцій падіння, у середині 90-х років країни Балтії стали привабливими для прямих іноземних інвестицій і це забезпечило суттєвий притік фінансів у ці країни. Найбільшими інвесторами стали Данія, Фінляндія, Швеція, Велика Британія, США. Починаючи з 1994 року у країнах Балтії були подолані кризові явища у

економіці, викликані неефективністю пострадянської економічної моделі та пов'язані із її перебудовою, та почався етап стійкого економічного зростання та підвищення рівня життя населення у цих країнах. Країни Балтії вийшли з економічної кризи. Фактором економічного зростання країн Балтії також став процес демократизації через утворення демократичних суспільно-правових інституцій, що привело до політичної стабільності.

Латвія, Литва та Естонія пережили складний період трансформації всіх без винятку сфер суспільного, політичного та економічного життя та досягли значного прогресу у реформуванні економіки, політичній трансформації та правовій гармонізації із правовою системою Євросоюзу. На сьогодні це єдині колишні республіки СРСР, які не тільки досягли рівня консолідованих демократій, а продемонстрували стрімкість та неупинність трансформаційного процесу, який багато дослідників називають “прямим переходом”. Логічним завершенням цих зусиль стала відповідність вимогам ЄС щодо вступу та інтеграція країн до Європейського співтовариства. Важливим моментом є те, що цим країнам знадобилося лише чотири роки з моменту здобуття незалежності для того, щоб подати у 1995 році заявки на вступ до ЄС та дев'ять років інтеграційних процедур, по завершенню яких вони стали частиною єдиного європейського демократичного геополітичного простору. Саме шлях до ЄС став головним чинником проведення реформ у цих країнах.

Підсумовуючи, можна відзначити умовно головні чинники демократичного транзиту країн Балтії. Першим чинником можна впевнено назвати те, що починаючи з моменту набуття незалежності в цих країнах було впроваджено систему вільних виборів і зміна правлячих еліт відбувалась чесно, прозоро, у відповідності до демократичних принципів. Весь етап транзиту супроводжувався підтримкою свободи ЗМІ, активною розбудовою громадянського суспільства, високим рівнем забезпечення прав людини, прогресуючою ринковою економікою з малою часткою державної власності, політичною, економічною та соціокультурною орієнтацією на Захід.

До середини 90-х років минулого століття Латвія, Литва та Естонія вже досягли рівня демократичного розвитку, що зробило можливим для цих країн інтеграцію до європейських структур. Таким чином, ці країни на практиці довели, що обраний ними курс на демократизацію, вбудову демократичних цінностей у власні суспільно-політичні моделі та політична і економічна підтримка Заходу зробили швидкий перехід від авторитаризму до демократії цілком реальним і можливим навіть за такий короткий проміжок часу. Водночас, необхідно акцентувати увагу на те, що без наявності компетентних політичних лідерів, які підіймались на вершину політики через демократичні процедури в наслідок суспільного консенсусу щодо напрямків розвитку і приходили на зміну старій радянській бюрократії, реформування всіх сфер суспільних відносин у цих країнах не могло відбутися.

Тридцятирічна українська історія теж є гарним прикладом того, як відсутність суспільного консенсусу у ціннісно-цивілізаційному питанні створює головну перешкоду для ефективного демократичного транзиту.

РОЗДІЛ III.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ

За підсумками 2020 року Україна зайняла 79 місце зі 167 країн світу за індексом демократії (Democracy Index) у щорічному глобальному рейтингу

розробленому британським дослідницьким центром The Economist Intelligence Unit. Цей рейтинг заснований на комбінованому методі експертних оцінок та опитувань громадської думки за 60-ма ключовими показниками. Україна посіла 79 місце та отримала індекс 3,39, що залишає її у категорії “перехідних чи гібридних режимів”. Жодного разу за всю сучасну незалежну історію Україна не покидала цю категорію, не ступала на “порог” демократичності, оскільки її індекс ніколи не перевищував “4” при максимальних “10”. Звісно цей рейтинг не розкриває суті політичного режиму, проте фіксує певні тенденції через місце країни порівняно із іншими. Було б невірним співставляти стан демократичності України із лідерами рейтингу – європейськими чи північно-американськими країнами сталої традиційної демократії такими як Норвегія, Швеція, США чи Канада – з точки зору людської історії з моменту краху радянського тоталітаризму пройшла лиш мить – проте є колишні радянські республіки, які досягли за той же період надзвичайно високих позицій у рейтингу, маючи ті ж самі стартові умови що й Україна: Естонія – 27-ме місце, індекс – 7,84; Латвія – 38-ме місце, індекс – 7,24; Литва – 42-е місце, індекс – 7,13. Україна ж практично не відірвалася від своїх пострадянських сусідів Росії та Білорусі, які мають 124-те місце, індекс – 3,31 та 148-ме, індекс – 2,59 відповідно.

Якими характеризуючими ознаками визначається політичний режим сучасної України, який трансформаційний шлях пройшла країна за роки незалежності, чому низький рівень демократії підтверджується не тільки вищенаведеним дослідженням, а й висновками дослідників та політологів?

З набуттям незалежності, починаючи з 1991 року країна формально розпочала рух від тоталітаризму до демократії з метою побудови правової, соціальної держави з розвиненими структурами громадянського суспільства та ринковою економікою. В усякому разі саме такі тези декларувалися владою. Справді, розпочався відчутний соціально-політичний “дрейф” демократичного спрямування – зникла панівна ідеологія, припинилась практика застосування репресій через політичні переконання, утвердився

ідеологічний та політичний плюралізм, запрацював інститут вільних виборів, утворилась багатопартійна система, з'явилися незалежні ЗМІ, почали створюватись громадянські інститути, посилювались позиції самоврядування, зменшувався вплив держави на економічні процеси, економіка поступово від адміністративно-командного керування переходила на ринкові принципи. Водночас відбувалось законодавче забезпечення змін, яке в загальному вигляді закінчилось прийняттям у 1996 році Конституції. Проте вже з середини 90-х років не тільки серед громадськості, а й у фаховому середовищі політологів та соціологів, почали поширюватися думки про те, що декларована владою демократичність суспільно-політичних та економічних перетворень розходиться із фактичною поточною політичною практикою. Верховенство права в усіх сферах суспільного життя є одним з головних принципів демократичного режиму, але з другої половини 90-х років правляча верхівка почала демонструвати своє небажання дотримуватись власноруч написаних та прийнятих законодавчих норм, звичною практикою стало застосування не правових, неформальних, тіньових стосунків як всередині правлячої еліти так і стосунках держави та суспільства. У свою чергу суспільство через нестійкі та незрілі структури громадянського суспільства виявилось не готовим до здійснення ефективного контролю за владою. Створення незалежної судової гілки влади, такого надважливого інституту та однієї з основ демократії, яка б забезпечувала верховенство права та врегульовувала б кризові явища у стосунках держави та суспільства чи держави та окремого громадянина, було зупинено. Період 1994 - 2004 років, епоха президента Кучми, відзначилась не стільки появою потужних фінансово-промислових груп, – які сконцентрували у своїх руках значні капітали та промислові ресурси, не в останню чергу і завдяки ваучерній приватизації, яка перетворилася у перерозподіл колишнього державного майна УРСР на користь окремих приватних осіб чи їх об'єднань, – скільки тим, що потужні фінансово-промислові групи отримали змогу впливати на владу аж до визначення її політики з широкого кола питань. Фактично епоха

Кучми заклала фундамент політичного режиму який в країні існує і досі, і в основі цього фундаменту лежить інтерес декількох потужних фінансово-промислових груп, які контролюють стратегічно важливі галузі економіки та промисловості. Це колективні, групові утворення об'єднані на основі економічного інтересу з якими не змогли конкурувати ні політичні партії, ні громадські об'єднання, ні соціальні інститути. Ці групи стали стовпами політичного режиму, невід'ємною складовою політичної системи, ключовими суб'єктами в політичних, соціально-економічних та суспільних процесах, лідери цих груп відомі суспільству як олігархи. Надмірний вплив цих груп на політичні процеси відзначали українські дослідники Олександр Сушко та Олесь Лісничук, які називають їх політико-економічними групами (ПЕГ) та визначають їх наступним чином: “ПЕГ – концентрований вияв колективних, групових інтересів на перехресті бізнесу та політики в умовах дефіциту інших демократичних форм артикуляції та захисту таких інтересів” [38]. Концентрація у руках потужних фінансово-промислових груп провідних засобів масової інформації та фактична монополізація інформаційного простору перетворили ЗМІ на інструмент маніпуляції колективною суспільною громадянською свідомістю, що в свою чергу дозволило цим групам формувати політико-партійну еліту суспільства із “кишенькових” партій популяризуючи їх через контрольовані ЗМІ. Збігнев Бжезинський на початку двотисячних років, аналізуючи діяльність українських політичних партій, зазначив відсутність партій як таких, натомість, на його думку, існували “...окремі клани, які сперечаються між собою за жирніші частини державного пирога” [1]. Через півтора десятка років, у 2016-му, виступаючи на одному з провідних телеканалів політолог Вадим Карасьов констатує, що характеристика партійної системи яку дав Бжезинський і досі актуальна, він говорить практично те ж саме, що: “партії стали структурами закритого типу. Більшість українських партій перетворилися на “додатки” до бізнес-структур і будувалися і функціонують за принципами бізнес-структур, оскільки їх лідери прийшли в політику з комерції і сприймають її як продовження і “дах”

для бізнесу. Більша частина українських партій – це, власне, не партії, а “бізнес-політичні проекти”. Зростаюча політична вага фінансово-промислових груп у другій половині 90-х років минулого сторіччя спричинила поступове згортання демократичних процесів у країні. Ці зміни для українських дослідників стали помітні ще на початку цього процесу, відомий український вчений Володимир Полохало саме в той період вже ставив під сумнів демократичну спрямованість курсу влади та запропонував тезу про неототалітарний характер політичного режиму в Україні та, досліджуючи тодішні суспільно-політичні процеси визначив сім рис посткомуністичного неототалітаризму:

- 1) Відчуження більшості суспільства від влади за одночасної багатовимірної залежності від неї.
- 2) Однобічне підкорення громадян правилам, нормам і безконтрольне здійснення державою своїх повноважень.
- 3) Відсутність реальних гарантій декларованих прав людини, безпорадність індивіда перед чиновниками.
- 4) Тіньові присвоєння, розподіл загальнонародної власності за панування клієнтельських зв'язків.
- 5) Поєднання корумпованої політичної влади, тіньової економіки і кримінального світу.
- 6) Домінування ролі номенклатурно-корпоративних кланів, симбіоз олігархії та авторитаризму.
- 7) Утилітарне використання олігархами демократичних норм і процедур.

Посткомуністичний неототалітаризм В. Полохало визначив як “гібридний тип суспільного устрою й політичного режиму, такий новітній різновид тоталітаризму, за якого всеохопний контроль, систематичні примус і насильство (або загроза їхнього застосування) з боку посткомуністичної олігархічної влади щодо більшості населення здійснюється легітимно, з використанням демократичних технологій, причому ж в жорстких (на відміну

від тоталітаризму “класичного”), а у відносно м’яких формах, через безліч багатовимірних і стійких залежностей (і очевидних, і латентних – соціокультурних, правових, економічних тощо)” [7, с. 17-18].

Про те, що політичний режим України у другій половині 90-х років набув неототалітарного характеру робить висновок і ще один київський науковець С. Лінецький який застерігає, що “попри значну інерцію свого розвитку, неототалітаризм перебуває в стані протидії з демократичною альтернативою” [15, с.192].

Деякі дослідники були не настільки категоричними у оцінці політичного режиму, який формувався за часів президентства Кучми, зважаючи на наявність нехай і неефективних та все ж демократичних інститутів, відкидали тезу про неототалітаризм. Канадський політолог українського походження Т. Кузьо, підтримуючи тезу Т.Карозиса та деяких інших західних політологів, пропонує визначення України як гібридної держави із змагальним авторитарним режимом для якої характерне поєднання залишків радянської командно-адміністративної системи з новими соціальними та політичними інститутами. Т.Кузьо наводить десять свідчень того, що Україна часів президентства Л.Кучми була державою в якій домінувала неорадянська політична культура:

- Утримання монопольного контролю центристами (провладні партії).
- 2.СДПУ (о) – аналог КПУ радянських часів.
- Намагання кооптувати недержавні інституції до корпоративної співпраці.
- Нетерпіння до опозиції.
- Недотримання правових норм.
- Ставлення до ЗМІ.
- СБУ повернулася до неорадянських методів боротьби з опозицією.

- Діють принципи радянської національної політики (домінування російської мови, святкування).
- Антиамериканізм та антизахідна риторика.
- Гасла про інтеграцію до євроатлантичних структур – як ширма для загравання з Заходом. [32].

Т. Кузьо визначає тогочасний режим як “змагальний авторитаризм”, який характеризується двома обставинами: з одного боку домінування олігархів під прикриттям центристських партій у парламенті, а з іншого – спроби опозиції стримати олігархічні клани у намаганні встановити повністю авторитарний режим. Завдяки тому, що провладні політичні еліти часів Кучми були роз’єднані, а опозиція була досить потужною, в Україні повністю авторитарний режим не був встановлений, проте це і не обмежило вплив фінансово-промислових груп на прийняття політико-управлінських рішень.

Узагальнюючи оціночні судження дослідників політичних процесів та науковців-політологів можна однозначно стверджувати, що політичний режим, який формувався за часів президентства Леоніда Кучми, не був демократично спрямованим, а навпаки тяжів до авторитаризму чи навіть тоталітаризму. Потужний вплив фінансово-промислових груп на владу, навіть очевидна залежність влади від цих груп, що стало характерним для останніх років президентства Кучми, дає підстави говорити про утворення фінансово-промислової олігархії як політичного режиму пострадянського періоду трансформації. Або, як вказує у своїй роботі “Між авторитаризмом та демократією: політичний режим в Україні після “Помаранчевої революції” Юрій Мацієвський [19, с. 18-32]. “...в останні роки президентства Кучми політичний режим в Україні мав вигляд змішаного правління близького оточення та окремих членів сім’ї президента з впливом конкуруючих між собою фінансово-промислових груп. Тому його можна визначити як “патримоніально-олігархічний авторитаризм”.

Посилення жорсткої централізації влади, що врешті решт призвело до високого, надмірного ступеня концентрації влади у руках президента та його найближчого оточення на фоні послаблення парламентаризму, неформального підкорення судової гілки влади президентській вертикалі та в умовах нерозвинених громадянських інститутів, визначило характер та зміст суспільно-політичного розвитку України та суть її політичного режиму аж до сьогодні.

Процес злиття влади та великого бізнесу фактично було завершено на початку двотисячних років, до того часу сформувалося близько десятка найбільших фінансово-промислових груп, які поділили між собою до 80% економіки країни, повністю підкоривши структуроформуючі її галузі, в цей період завершився процес встановлення домінування кланово-олігархічних груп у політичній системі України. Якщо до першої половини 2000-х років ці групи були в основному зосереджені на перерозподілі економічних ресурсів, конкурентній боротьбі між собою та за наближеність до влади і прихильність влади, то надалі, після досягнення певного консенсусу між цими групами про взаємовизнання власності, вони зосредили свої зусилля на захисті та примноженні ресурсів. В країні запрацювала схема: “великі гроші роблять політику, а політика робить великі гроші”. Та утвердженню цієї схеми передувала тривала активна робота потужних фінансово-промислових груп направлена на формування політичної еліти суспільства через створення “ручних”, “кишенькових” партійних проектів. В цьому проявилась основна якісна відмінність між періодом президентства Кучми, коли підконтрольні олігархічним кланам партійні проекти боролися за прихильність влади, а вже до президентських виборів 2004 року олігархічні клани за допомогою власних партійних проектів були готові самостійно сформувати владу, мали власних потужних політичних лідерів.

Якщо початок руйнації тоталітаризму із здобуттям незалежності відзначився появою у владі декількох справжніх політичних партій у класичному розумінні цього слова, нехай і з деякою регіональною

орієнтацією, які справді були виразниками інтересів певних груп суспільства, із завершенням “епохи Кучми” на політичній вершині таких партій практично не залишилось, їх витіснили олігархічні партійні проекти без опори на ініціативу “знизу”, без чітких ідеологічних установок і конкурентна політична боротьба обмежилась їх середовищем.

Саме формування влади та політичної повістки країни залежними від фінансово-промислових груп політичними проектами або, як деякі дослідники називають їх “квазіпартіями”, і є головною ознакою як специфічної структури політичної системи сучасної України так і її специфічного змісту вираженого у якісних та динамічних проявах – політичному режимі. По суті, фінансово-промислові групи сформували політичну еліту суспільства і вона стала відображенням інтересів цих груп, а не суспільства. “Політичні партії створювались та реєструвались як організаційні структури, основна функція яких полягає у просуванні у владу або у збереженні у владі представників певних малих та великих бізнес-груп”. [16, с.15]

Ще Арістотель вказував, що для характеристики правління необхідно звертати увагу на два аспекти володарювання – “як правлять” та “хто править”. Специфічна політична еліта, яка утвердилась в Україні “згори”, функціональною особливістю якої є захист фінансово-економічних інтересів своїх бенефіціарів, а не інтересів суспільства, переформатувала політичну систему таким чином, щоб унеможливити посягання на її монополізацію влади з боку незалежних від фінансово-промислових груп політичних та громадянських акторів. Рух від пострадянського тоталітаризму до демократії в Україні відзначився утвердженням ознак демократії – таких як багатопартійність, вільні вибори, плюралізм, свобода слова, права людини, проте можливість скористатися демократичними механізмами є дуже обмеженою, фактично доступ до цих механізмів знаходиться та регулюється обмеженим колом осіб, демократичні цінності декларуються, а не гарантуються. По суті, демократія в Україні є фасадом, за яким ховається автократія “влади небагатьох”.

Якщо оцінювати політичний режим України через призму утвердження та функціонування демократичних механізмів, принципів та цінностей, то найкраще існуючий стан речей відповідає концепції “дефектної демократії” німецького політолога Вольфганга Меркеля відповідно до якої до такого типу демократії він відніс і Україну ще у 2004 році. [47, р.33–58]. Меркель визначає п’ять режимних частин ліберальної демократії: демократичність виборчого режиму; прав політичної участі; громадянських свобод; горизонтальної підзвітності; гарантій здійснення ефективного урядування обранцями. У дефектних демократіях, на думку Меркеля, ці режимні частини не відповідають якісним стандартам ліберальної демократії та є пошкодженими. Так, у дефектних демократіях хоча і проводяться вільні та чесні вибори, проте відбувається виключення із цього процесу окремих груп чи осіб з різних причин. Законодавство, хоча і гарантує права і громадянські свободи, але мають місце порушення групових прав та індивідуальних свобод на користь соціальної більшості. Розподіл державної влади на три автономні гілки не завершений, відчувається пріоритет виконавчої влади стосовно законодавчої та судової системи, система стримування та противаг не працює. Низька ефективність демократичного урядування визначається тим, що окремі сфери урядування зарезервовані за приватними силами, хоча в цілому урядування здійснюється структурами, які набули легітимності через вибори. У своїй статті, яку Меркель написав із своїм колегою Аврелем Круассаном “Формальні інститути та неформальні правила в дефектних демократіях” вони дають таке визначення “дефектній демократії” – це “система урядування яка характеризується наявністю значимого та дієвого виборчого режиму, який регулює доступ до влади (вільні, таємні, загальні та рівні вибори), проте вона має суттєві функціональні обмеження інститутів, що забезпечують політичну участь та захист базових політичних прав і громадянських свобод, а також неефективний горизонтальний контроль над демократичною легітимною владою”. Меркель В Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях [6, с. 20-30].

Через чотири роки після оцінки Меркелем політичного режиму України як “дефектної демократії”, у 2008 році, німецький дослідницький центр Фонд Бертельсманн (Bertelsmann Stiftung) оприлюднив результати щорічного рейтингу країн за “індексом трансформації”, Україна також була названа країною “дефектної демократії” з низьким соціально-економічним розвитком. Коментуючи тоді таку позицію України науковий співробітник німецького Університету Людвіга Максиміліана Мартін Брузіс зазначив, що основною причиною “дефектності” української демократії є “...практика, коли влада у країні здійснюється в обхід демократичних інституцій, а саме на підставі домовленостей владних еліт”[11]. Через дванадцять років, у 2020-му, вчені того ж таки Університету, спираючись на розроблену ними “матрицю демократії” (режим доступу: <https://www.demokratiematrix.de/>), дослідження, яке аналізує відповідність певним демократичним критеріям способів керування країною та життям суспільства у різних країнах світу, визначили політичний режим України як гібридний, тобто змішаний тип політичного режиму, який поєднує у собі авторитарні та демократичні риси, де останні виражені у декоративності демократичних інститутів. Додавши до цього контексту індекс демократії 3,39 згаданий вище, можна зробити висновок, що на відміну від так званих Прибалтійських республік колишнього СРСР, яким вдалося здійснити “прямий перехід”, Україна не тільки не здійснила з середини 90-х років якісних кроків для утвердження демократії, не змогла реалізувати жодної структурної та інституційної реформи, а продовжує балансувати між авторитаризмом та демократією у полоні гібридного олігархічного режиму, який остаточно утвердився до середини 2000-х років і досі залишається практично незмінним.

Недемократичний характер політичного режиму в Україні є беззаперечним, проте виникає питання, чому країна остаточно не скочується до авторитарного режиму? Відповідь на це, значною мірою, криється у структурі політичної еліти, у її неоднорідності, існуванні більш ніж одного центру впливу на політичні рішення. Фактично, конкуренція між фінансово-

промисловими групами, які сукупно формують політичну еліту країни і є головним запобіжником скочування країни до авторитаризму. Другий важливий чинник -це регіональне розшарування між Сходом та Заходом, яке теж призводить до конкуренції серед ланок політичної еліти та примушує різні фінансово-промислові групи вдаватись до пошуку консенсусу і в політичній сфері. За тридцять років незалежності єдиним випадком значного зростання ризиків встановлення авторитаризму було перебування на посаді президента Віктора Януковича. Традиційно він зайняв цю посаду в наслідок олігархічного консенсусу, проте згодом, заручившись підтримкою російської влади, почав створювати мега-клан своєї сім'ї спираючись на силовиків та держапарат. Не тільки реальна загроза державному суверенітету України та як наслідок "Революція Гідності" спричинила падіння його влади, а й загроза інтересам як загальнонаціональних так і регіональних фінансово-промислових груп, які через це відмовились підтримувати Януковича у складний час суспільно-політичної кризи початку 2014 року. Узурпація влади Януковичем відбувалась не тільки у публічній політичній площині, а й у непублічній, було взято курс на підкорення кланів собі та на обмеження їх впливу на політику. Навіть його найближчі політичні соратники, які доклали багато зусиль для його політичного злету на найвищу посаду в країні, усвідомлювали яку загрозу несла вибудовувана ним жорстка вертикаль влади. У липні 2014 року, експерт від Партії Регіонів Михайло Чечетов говорить наступне: "Величезний ризик помилок закладає монополізація влади – хоч у партії, хоч у державі – однією людиною".

Хоча скочування країни до авторитаризму і не відбулося, демократичність політичного режиму продовжує залишатись на низькому рівні.

Спираючись на погляди політологів, можна виокремити наступні ознаки які на даному етапі характеризують вади політичного режиму України:

- Громіздка бюрократично-орієнтована структура державних установ наділених невластивими та надмірними функціями, що

призводить до їх інституційної неефективності та нівелює трансформаційні зусилля;

- слабкість громадських інститутів впливу на владу та практична відсутність дієвих механізмів такого впливу;
- високий ступінь державного опікунства, патерналістські функції держави проявляються не тільки у її зоні відповідальності – соціально-економічній сфері, а й у розвитку структур громадянського суспільства, тяжіння держави до контролю над цими структурами;
- відсутність незалежної судової гілки влади та загалом малоефективний механізм стримувань і противаг між гілками влади;
- партизація виборів до органів місцевого самоврядування, як одна з форм здійснення політичного контролю за самоврядуванням;
- фінансова, матеріальна та медійна залежність партійної системи від фінансово-промислових груп як загальнонаціонального так і регіонального масштабу;
- ситуативна кон'юнктура між політичними партіями та групами тиску як основа консенсусу щодо стратегічних рішень стосовно суспільного розвитку;
- виборча система закріплює зберігання корпоративно-кланових засад формування політичної влади;
- сильна державна бюрократія яка гальмує створення недержавних громадських інститутів.
- Низький рівень громадянської свідомості та високий рівень патерналістських очікувань у суспільстві [26].

Наслідком існуючого в країні олігархічного гібридного політичного режиму є те, що Україна за соціально-економічними показниками має найгірші позиції серед європейських країн і високий рівень невдоволення у суспільстві таким станом речей. Глибокий подив та нерозуміння широких верств суспільства викликає той факт, що у демократичний спосіб через вільні

демократичні вибори президента та складу Верховної Ради змінюється влада та змінюються уряди вже протягом десятиліть, а якісні зміни в країні не відбуваються. Єдиним логічним поясненням цьому є те, що влада, насправді, незмінна практично з кінця 90-х років, змінюється лише її публічне політичне обличчя, але не стиль прийняття рішень, не якість прийнятих рішень, ні мета прийнятих рішень, ні центри прийняття рішень. “Фасадна демократія” як елемент гібридних режимів створює і фасадних політиків яким на зміну приходять інші фасадні політики.

Український транзит по суті наразі не відбувся, на це є декілька причин. Найголовніша – не відбулось утворення національної політичної еліти, яка б була народжена громадянським суспільством, спиралась би на громадянське суспільство та захищала б інтереси громадянського суспільства, еліти мотивованої на кардинальні суспільно-політичні зміни посттоталітарного періоду. Крім того, варто відмітити низьку правову політичну культуру панівної верстви та перевага неформальних, не правових методів при розробці та впровадженні управлінських рішень; ізольованість влади від громадянського суспільства, перетворення влади на закритий кулуарний клуб; відсутність незалежної судової гілки влади та не утверджений принцип верховенства права; слабкість, або вищезгадана “фасадність” демократичних інститутів що спричинило низький рівень довіри суспільства до них та загальну громадянську пасивність населення; сьогоденна кон’юнктура як чинник прийняття політико-управлінських рішень, а не довготермінове стратегічне планування; посилення адміністративного впливу на економічні процеси замість ринковості; створення надмірного державно-бюрократичного апарату наслідком чого став високий рівень корупції в країні.

ВИСНОВКИ

В роботі розглянуто та узагальнено теоретичні засади дослідження політичних режимів. Визначено, що поняття “політичний режим” виникло у 20-столітті, в результаті розвитку політичних ідей, виражених у спробах мислителів, філософів та дослідників визначити спільні риси, закономірності та відмінності у здійсненні володарювання. Хоча в той час термін “політичний режим” не був сформований, втім сучасне дослідження політичних режимів в рамках макрополітичного аналізу, у значній мірі, спирається на висловлювання та визначення філософів. Саме виникнення даного поняття було підготовлене тривалим розвитком політико-філософської думки з часів Сократа, Платона, Арістотеля.

Було доведено, що спроби типологізації способів здійснення влади чи політичного володарювання здійснювались також протягом тривалого історичного періоду. Ще до появи сучасного політологічного понятійно-категорійного апарату виникли такі типології як демократія, олігархія, аристократія, автократія. Дослідження якості влади, її структури, принципів та способів володарювання, організації політичного життя, пошук закономірностей та відмінностей між здійсненням володарювання окремими правителями було предметом роздумів та досліджень багатьох дослідників, що в результаті і спричинило появу такої важливої наукової політологічної категорії як політичний режим.

Політичний режим – це, перш за все, спосіб організації та функціонування політичної системи, спосіб упорядкування її основних політичних інститутів, який забезпечує її стабільність та регулює відносини між її структурними елементами через певний набір методів та засобів, а також системних принципів, за допомогою яких органи влади здійснюють вплив на підвладних.

Було здійснено дослідження трансформаційних процесів унітарних пострадянських країн Балтії (Латвії, Литви, Естонії). На прикладі цих країн в роботі досліджується суть трансформаційних процесів та причини їх наслідків, а також описуються етапи демократичного транзиту. Це дає

можливість констатувати, про беззаперечну демократичність політичних режимів прибалтійських країн. Даним державам вдалося максимально наблизити свої політичні режими до демократії і продемонструвати феномен “прямого переходу”

В ході дослідження було виокремлено та проаналізовано характерні ознаки політичного режиму в сучасній Україні. Держава, за роки незалежності, не змогла здійснити трансформаційний перехід від тоталітаризму до демократії, а застрягла у гібридності. Головна причина такої віддаленості політичного режиму України від демократичного – це відсутність сформованої політичної еліти, джерелом якої було б суспільство чи його громадянські інститути та наявність тенденції до послаблення громадянських інститутів, обмеження їх впливу на владу, на прийняття нею політико-управлінських рішень та посилення авторитаризму чи авторитарних методів здійснення влади. Тобто, у найближчий час політичний режим України буде визначатися як перехідний або олігархічно-гібридний з динамікою дуже повільної трансформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Абетка демократії: Ліві, праві, ліберали – партії чи клани? В. Зілгалов – 2004. – URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/912036.html>
2. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. К., Переклад з англійської — Володимир Верлока, Дмитро Горчаков; 2-е видання 2005 р. – 584с.
3. Арістотель. Політика . Твори в 4-х томах. Переклад з давньогрецької Олександр Кислюк. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>
4. Артамошин С. В. Карл Шмитт . Вопросы истории. — 2014. — № 2. — С. 100—115.
5. Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. Політологія. Навчальний посібник — К.: ВЦ , 2006. — 568 с.
6. В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6-17; № 2. – С. 20-30.
7. В. Полохало, Політична думка. – 1998. – №2 - с. 17-18.
8. Вопленко Н.Н. Социалистическая законность и применение права. – Саратов, 1983. - с.11
9. Демократичний транзит у країнах пострадянського простору: генеза, моделі, етапи. Микола Вегеш. Рома Кополовець. Ужгородський національний університет, факультет суспільних наук, кафедра політології і державного управління, м. Ужгород, Україна. 2020р. – с.96
10. Закон «Про громадянство Латвійської республіки». URL: <http://www.mfa.gov.lv/ru/informacionnye-materialy-i-dokumenty/voprosy-istorii-latvii/zakon-latviyskoy-respubliki-o-grazhdanstve>
11. Індекс трансформації: Україна поки що має “дефектну демократію” — URL: <https://p.dw.com/p/DABU> — 2008 р.
12. Кашкин С.Ю. Политический режим в современном мире: понятие, сущность, тенденция развития. – М., 1993. – 56с.
13. Кріль М. М. Історія Центрально-Східної Європи. Київ, 2008. С. 30.
14. Лефор К. Форми історії. Нариси політичної антропології. - СПб.: Наука, 2007.
15. Лінецький С. Політичний режим в Україні (1991-1997) Політологія. Посібник для студентів вузів / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенька. – К.: Академія. – С.192.
16. Лісничук О. В. Чи є політико-економічні групи перешкодою для політичного розвитку України? / О. Лісничук, О.Сушко. – К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні, Білорусі та Молдові, 2005. – С.15.
17. Макс Вебер. Політика як покликання і професія. – М. 1997. – 830 с. – Т. 2
18. Мироненко О. М. Монтеск'є Шарль Луї . Політична енциклопедія. Ред.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. — К. Парламентське видавництво —

- 2011р. — 808с.
19. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після “помаранчевої революції”. Ю. Мацієвський. Політичний менеджмент. — 2006. — № 5. — С. 18-32. — Бібліогр.: 23 назв. — укр.
  20. Моделі демократичних переходів та практика їх застосування у пострадянських країнах. А. Кройтор. Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 61. — URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/61_2018/23.pdf
  21. Н. Ротар. Вебер Макс. Політична енциклопедія. К.: Парламентське видавництво — 2011р.— 808с.
  22. Нікколо Макіавеллі. Державець. Переклад з італійської: Анатоль Перепадя. — Київ: Основи, 1998. — 492 с.
  23. Особливості демократичного процесу в країнах Балтії. А.Мазіна — Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. —К., 2009. —Вип.16 — С.387-39.
  24. Платон. Держава. Переклад з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. — 355с. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>
  25. Политические системы современности. Каменская Г.В., Родионов А.Н. — М., 1994. — 224с.
  26. Помилка президента: що привело Януковича до краху. Святослав Хоменко. BBC Україна. 2014 р. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/07/140709_yanukovych_mistake_ms
  27. Посткомуністичні трансформації як новий тип процесу суспільно-політичних перетворень. Кравець Г.В. ОНУ ім. І.І. Мечникова — Актуальні проблеми політики. — Вип.53 — 2014 — 63с.
  28. Райсиг Р. Исследования трансформации: достижения, насущные проблемы и перспективы. Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей. Т. 2. Москва ; Санкт-Петербург, 2003. 354с.
  29. Райсиг Р. Исследования трансформации: достижения, насущные проблемы и перспективы. Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей. Т. 2. Москва ; Санкт-Петербург, 2003. 354с.
  30. Романюк. О. Дефектні демократії – це погано чи добре? Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2007. Серія “Питання політології. с. 41-46. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/8649>
  31. Рудакевич О. М. Політологія: лекції, семінари, самостійна робота: навч. посібник / О. М. Рудакевич. — Тернопіль: Астон, 2006. — 304 с.
  32. Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім.

- В.М. Корецького. НАН України – “Логос”, 2016 р. – 416 с.
33. Т.Кузьо Десять свідчень того, що Україна неорадянська держава.
URL:<http://www.pravda.com.ua>.
  34. Томас Гоббс. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. К.: Дух і Літера, 2000. — 600 с.
  35. Тоталітарна диктатура і автократія. Карл Фрідріх, Збігнев Бжезинський. 1956. URL: <http://pavroz.ru/files/friedrichbrzezinski.pdf>
  36. Трансформація політичних систем Латвії, Литви та Естонії в умовах інтеграції в європейське співтовариство. Скриль С. А. — Актуальні проблеми політики зб. наук. пр. редкол.:– Одеса : Фенікс, 2015 — С. 146-152.
  37. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. — М.: РОССПЭН, — 2003. URL:
https://archipelag.ru/download/book/text_pdf/hantington_wave.pdf
  38. Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика: Учеб.пособие. – М.: Интерпракс, 1995. – 295 с.
  39. Чи є політико-економічні групи перешкодою для політичного розвитку України? — Київ, вид. “Заповіт”, 2005 р.
  40. Шанин Андрей Александрович. Политический режим: сущность, содержание и типология.2002. Волгоград. —113с.
  41. Юридична енциклопедія. Дюверже. : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 2 : Д — Й. — 744 с.
  42. Юридична енциклопедія. Нікколо Макіавеллі. : [у 6 т.]. ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. — Т. 3 : К — М. — С. 556.
  43. Burlatskii F.M. Political science and real politics, in 2 books. Book II. Moscow, RGTEU Publ., 2008. 300 p
  44. Dalrymple, Theodore . 2009. “The Architect as Totalitarian”. City Journal.
  45. Democracy Facing Global Challenges: V-Dem Annual Democracy Report 2019 . V-Dem Institute at the University of Gothenburg. URL:https://www.v-dem.net/media/filer_public/99/de/99dedd73-f8bc-484c-8b91-44ba601b6e6b/v-dem_democracy_report_2019.pdf
  46. Duverger M. Institutions Politiques et Droit Constitutionnel. Paris, 1960, p.17.
  47. Macridis R.C. Modern Political Regimes. Patterns and Institutions. — Boston: LittleBrown, 1986.
  48. Merkel W. Embedded and Defective Democracies / W. Merkel // Democratization. –2004. – Vol. 11, No. 5. – P. 33–58.14. Croissant A. Von defekten und andere
  49. Milan W. Svobik . 2012. The Politics of Authoritarian Rule. Cambridge University Press. p. 20

50. Natasha M. Ezrow & Erica Frantz .2011. Dictators and Dictatorships: Understanding Authoritarian Regimes and Their Leaders. Continuum. p. 17.
51. Plumper, Thomas and Neumayer, Eric . 2010. The level of democracy during interregnum periods: Recoding the polity score. Political analysis, 18 (2). pp. 206-226.
52. Quermonne J.L. Les Regimes Politiques Occidentaux. - Paris. Ed. Du Seuil, 1986. - P. 12.
53. Tucker, Aviezer. 2015. The Legacies of Totalitarianism: A Theoretical Framework. Cambridge University Press.